

Roger-Pol DROIT (n. 1949), jurnalist, cercetător și scriitor francez. Colaborator la săptămânalul *Monde des livres*, autorul unor lucrări de filosofie care s-au bucurat de succes, în special *101 expériences de philosophie quotidienne* (Odile Jacob, 2003). Dintre scrierile lui mai menționăm: *Dernières nouvelles des choses*, Odile Jacob, 2003; *L'oubli de l'Inde – Une amnésie philosophique*, Seuil, 2004; *L'Occident expliqué à tout le monde*, Seuil, 2008; *Les Religions expliquées à ma fille*, Seuil, 2000.

Traducătorul, **Adrian CIUBOTARU**, a absolvit Facultatea de Litere a Universității „Alec Russo” din Bălți. Traduceri: Jean-Marie Schaeffer, *Adio, estetică*, Știința, 2001; Wladimir Troubetzkoy, *Sankt-Petersburgul, un mit literar*, Știința, 2005; Jean Grondin, *Hermeneutica*, Știința, 2008; Jacques Le Goff, *Europa explicată tinerilor*, Cartier, 2008; Philippe Nemo, *Ce este Occidentul?*, Cartier, 2008; Jacques Duquesne, *Dumnezeu pe înțelesul nepoților mei*, Cartier, 2008; Roger-Pol Droit, *Religiile pe înțelesul fiicei mele*, Cartier, 2008.

Roger-Pol DROIT

Filosofia pe înțelesul fiicei mele

Traducere din franceză de Adrian CIUBOTARU

CARTIER

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 210 80 51. E-mail: codexcartier@gmail.com

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel./fax: 34 64 61. E-mail: casacartii@cartier.md

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria Vărul Shakespeare, str. Șciusev, nr. 113, Chișinău. Tel.: 23 21 22. E-mail: librariavs@cartier.md

Librăria 9, str. Pușkin, nr. 9, Chișinău. Tel.: 22 37 83. E-mail: libraria9@cartier.md

Colecția Verde este coordonată de Vitalie Coroban

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Em. Galaicu-Păun

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/Tehnoredactare: Ana Cioclu

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic (nr. 91175)

Roger-Pol Droit

LA PHILOSOPHIE EXPLIQUÉE À MA FILLE

© Éditions du Seuil, 2004

Roger-Pol Droit

FILOSOFIA PE ÎNȚELESUL FICEI MELE

Ediția I, martie 2009

© Cartier, 2009, pentru prezenta versiune românească.

Această ediție a apărut într-un tiraj de 800 de exemplare. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Droit, Roger-Pol

Filosofia pe înțelesul ficei mele / Roger-Pol Droit ;

trad.: Adrian Ciubotaru ; cop.: Vitalie Coroban. – Ch. : Cartier SRL, 2009

(Combinatul Poligr.). – 92 p. – (Colecția Verde).

Tit. orig.: La philosophie expliquée à ma fille. – 800 ex.

ISBN 978-9975-79-559-3

087.5:1

D 84

*Tuturor celor care-și pun întrebări
și nu se mulțumesc cu răspunsuri*

Rațiunea acestei cărți

Filosofia este un cuvânt care, deseori, sperie. Ne imaginăm întrebări nemaipomenit de complicate, un vocabular enigmatic, cărți și chiar titluri de cărți pe care nu le înțelegem. Un univers aparte, rezervat câtorva specialiști rari, care sunt, probabil, extraterestri. Pe scurt, filosofia nu ar fi o activitate pentru toată lumea. Crezând una ca asta, ne înșelăm.

Ne înșelăm, pentru că toată lumea, în special copiii și adolescenții, se interoghează asupra sensului vieții, asupra morții, dreptății, libertății și altor probleme esențiale. Pe de altă parte, oricine este capabil să reflecteze, să judece, să ajungă la organizarea propriilor idei. Și nici nu este nevoie de nimic altceva pentru a începe să faci filosofie: niște întrebări și capacitatea de a reflecta.

Cu toate acestea, dacă ne liniștim prea repede, riscăm să cădem într-o altă capcană. Filosofia devine

atât de simplă, atât de la îndemâna tuturor, atât de banală, încât pierde orice farmec. Oricine ar face filosofie, așa cum respiră, de dimineața până seara, fără măcar să-și dea seama. Încă o dată ne înșelăm, crezând una ca asta.

Filosofia nu este nici bătaie de cap, nici activitate naturală și spontană. Putem s-o practicăm la diferite niveluri, așa cum facem muzică, sport sau matematici, ca debutant sau ca practician confirmat, ca amator sau ca profesionist.

Esențialul este să pornești cu dreptul, distanțându-te de iluzii, prejudecăți sau viziuni neclare. De aici vine și scopul acestei cărți: să oferim tinerilor începători o idee pe cât posibil justă și accesibilă despre ceea ce se numește „filosofie”, despre unitatea și diversitatea ei.

Sper ca acest mic volum să aibă o utilitate reală pentru fetele și băieții care vor să înceapă să cunoască ce reprezintă această activitate a spiritului, întrucât ea constituie o sursă inepuizabilă de bucurie, de mirare și de libertate.

Vreau să insist în acest punct, înainte de a face loc dialogului pe care l-am avut cu fiica mea, Marie, la cei șaispreze ani ai săi, un dialog pe care îl vor putea înțelege cu ușurință și cititorii mai tineri. Toată viața mea i-am citit pe filosofi. I-am studiat și i-am comentat. De asemenea, am frecventat un număr

important dintre cei care trăiesc astăzi. Am adăugat chiar câteva cărți personale celor care există deja în domeniul filosofiei.

Oricum ar sta lucrurile, sunt întotdeauna surprins. De diversitatea filosofiilor. De ideile curioase, incredibile, neașteptate ce se formează în creierii umani. De inteligența și de subtilitatea analizelor. De libertatea extraordinară care se degajează dintr-un univers mental în care nicio discuție nu este nicicând interzisă, nicio posibilitate nu este cenzurată, nicio critică nu este înlăturată.

Această deschidere a spiritului este ceea ce constituie forța inepuizabilă a filosofiei. Ea îmi pare indispensabilă, pentru că m-am convins că trăim așa cum gândim. Trăim meschin, dacă gândim meschin. Trăim liber, dacă gândim liber. Gândirea nu este niciodată fără consecință pentru existența noastră, personală sau colectivă.

Prin urmare, am sentimentul foarte viu al unei responsabilități particulare în transmiterea unei prime căi de acces spre filosofie. Cred că am făcut tot ce mi-a stat în putință, dar știu că perfecțiunea, care există, probabil, în unele visuri de-ale noastre, este, în mod normal, absentă din realitate.

În căutarea ideilor adevărate

– *Ce este deci filosofia?*

– Urmează să căutăm răspunsul. Și sper cu adevărat că îl vom găsi. Dar nu te aștepta la un răspuns imediat. Filosofia nu poate fi explicată într-o frază.

– *Încearcă!*

– Nu, asta nu ar rezolva nimic. Un dicționar îți va spune, de exemplu, că cuvântul „filosofie” poate să însemne, în greaca veche, „dragoste de înțelepciune”. Te vei gândi, probabil, că trebuie să fie ceva foarte plictisitor. Pentru că „înțelepciune” trimite obligatoriu la acel „fii cuminte!”* pe care copiii detestă să-l audă. Nu vei avansa deci foarte mult, pentru că va trebui să te întrebi ce denumește „înțelepciunea”, în ce constă aceasta. Vei învăța semnificația cuvântului „filosofie”, dar nu vei ști niciodată ce este, realmente, filosofia.

*Sage, în franceză, înseamnă “înțelept” și, totodată, “cuminte” (n. tr.).

– *Dacă îmi este dat sensul cuvântului, știu obligatoriu ce înseamnă!*

– Nu este deloc așa. Tu nu cunoști Japonia pentru că ai învățat că „Japonia” este numele unei țări din Asia. Sau, imaginează-ți un copil care nu știe ce înseamnă cuvântul „matematică”. Tu îi dai o definiție: „știința numerelor și a figurilor”. Acum, copilul cunoaște sensul cuvântului. El poate, eventual, să se folosească de acesta. Dar poți să afirmi că el știe ce este matematica?

– *Nu, desigur!*

– Ei vezi... cuvântul nu este de ajuns! A cunoaște ceva nu înseamnă doar a ști un cuvânt, ci, în mod necesar, a face o experiență. Cunoști ceea ce denumesc „matematicile” când începi să faci calcule și demonstrații, aritmetică, algebră sau geometrie. Iar Japonia o vei cunoaște citind cărți, privind filme și expoziții și, bineînțeles, mergând acolo!

– *Atunci se poate spune că pentru a cunoaște filosofia, trebuie să mergi acolo?*

– Absolut! Ai înțeles foarte bine. Trebuie să mergi să vezi filosofia. Totuși, ea nu este o țară, un loc în

care ai putea să pleci. Este, mai curând, a doua matematicii, o activitate.

– *De acord, dar ce faci atunci când faci filosofie?*

– Cauți să cunoști **adevărul**. Iată nu cel mai rău punct de plecare: filosofia este o activitate care caută adevărul. Dar asta nu e suficient. Un inspector de poliție caută și el adevărul. În cazul în care anchetează un omor, el caută să afle cine este asasinul. Pentru aceasta, după cum știi, el urmează să examineze cum și-a petrecut timpul fiecare suspect, să compare toate versiunile, să confrunte mărturiile... și să reflecteze! El nu va crede pe nimeni pe cuvânt și va pune la îndoială, în mod sistematic, tot ceea ce i se povestește.

Filosofii procedează la fel. Pentru a căuta adevărul, ei nu ezită să-și examineze convingerile și credințele. Ei pot chiar să considere drept suspecte propriile lor idei. Dar ei nu sunt inspectori de poliție! Există tot felul de oameni care se ocupă de căutarea a ceva adevărat. În afară de inspectori, pe cine ai mai vedea în categoria celor care caută adevărul?

– *Nu știu... Poate pe istorici? Ei vor să găsească adevărul în evenimentele din trecut.*

– Da, dacă vrei, e o posibilitate. Și savanții? După părerea ta, ei trebuie plasați printre căutătorii de adevăr?

– Da, desigur. Dar ei caută adevărul în probleme de chimie, sau de fizică, sau de biologie!

– Exact! Vezi cu ușurință concluzia pe care trebuie să o tragem din exemplele noastre: inspectorii de poliție, savanții (și, desigur, încă mulți alți oameni) au în comun căutarea adevărului, dar în domenii diferite. Mi se pare că pentru a avansa în ancheta noastră, care se referă la ceea ce fac filosofii, avem de rezolvat o problemă. Știi care este?

– Cred că va trebui să aflăm în ce domeniu filosofii caută adevărul.

– Excelent! Ei bine, după părerea ta, care este acest domeniu în care filosofii caută adevărul? Se ocupă ei de criminali, ca polițiștii? De realități ale fizicii sau ale chimiei, ca savanții?

– Nu! Cred, mai curând, că ei trebuie să se ocupe de dreptate, de libertate, de lucruri de genul acesta...

– Ai dreptate, dar trebuie să facem o precizare. Este adevărat că filosofiile au căutat adevărul în domeniul **moralei** (a ști ce este bine și ce este rău, a defini ceea ce este drept și ceea ce nu este) sau al **politicii** (cetățenii și puterea, organizarea deciziilor). Dar acestea nu sunt singurele domenii. Când începi să descoperi filosofia, ești frapat de numărul și de diversitatea temelor. Filosofiile se interesează, într-adevăr, de științe, de artă, de logică, de psihologie, de politică, de istorie... Și totuși, ei nu sunt nici savanți, nici artiști, nici logicieni, nici psihologi, nici politicieni, nici istorici...

– Acum nu mai înțeleg. Ei se interesează de tot și nu sunt specialiști în nimic?

– Încă o clipă și cred că toate acestea vor deveni mult mai ușor de înțeles. Recapitulând, am formula aproape o ghicitoare: ce pot face oamenii care caută adevărul într-un domeniu (matematica, morala sau arta), fără a fi experți care lucrează în acest domeniu?

– Misterul continuă... Este foarte bizar.

– Cei care caută adevărul în matematică, sunt, în mod normal, matematicienii. În istorie, istoricii. Și așa mai departe. Dacă filosofiile caută, ei înșiși, adevărul în

toate aceste domenii, ei trebuie să o facă într-o manieră specială, ca și cum ar lucra într-un domeniu care le străbate pe toate celelalte. Soluția nu se află departe: filosofii caută adevărul anume în domeniul **ideilor**. De fiecare dată când vrei să înțelegi cum un filosof se situează într-un domeniu, poți începe prin a adăuga „idee de”... Filosoful nu se ocupă de justiție ca un avocat sau ca un judecător. El se ocupă de „ideea” de dreptate. El nu se interesează de putere în aceeași manieră ca omul politic, el caută să aprofundeze „ideea” de putere.

Și aceasta se întâmplă la fel în toate domeniile. Astfel, în matematică, filosoful urmează să se ocupe de ideea de dovadă, sau de ideea de demonstrație, sau, pe deasupra, de ideea de număr. În istorie, el urmează să se intereseze de ideea de eveniment, sau de revoluție, sau de violență, sau, pe deasupra, de ideea de pace. În morală, el se va interesa de ideea de bine și de ideea de rău. Sau, pe deasupra, de ideile de responsabilitate, de regulă.

Așadar, acum poți să înțelegi în ce mod filosofii, lucrând în acest domeniu al ideilor, care străbate toate celelalte domenii, pot să se apropie de o mulțime de specialități, fără a fi specialiști?

– De fapt, ei sunt specialiști în idei!

– Exact. Trebuie adăugat că această căutare a adevărului în domeniul ideilor poate aproape întotdeauna să ia forma unei întrebări: „care este, cu adevărat, ideea de...” În locul celor trei puncte, poți pune „libertate”, „operă de artă”, „putere”, „dreptate”, „indivd”, „suflet”, „om”, „demnitate”... și zeci și zeci de alte cuvinte. Ceea ce caută filosofii este, în cele din urmă, cea mai bună definiție posibilă a fiecărei idei. Și, printre definiții, ei o caută pe cea adevărată.

– *Și atunci pentru ce servesc, în mod concret, căutările lor?*

– Pentru a trăi, pur și simplu pentru a trăi! Ideile nu sunt un domeniu aparte, un fel de scenă care ar fi izolată de existență. Nici vorbă! În realitate, ideile comandă acțiunile, modurile de a trăi, comportamentele.

– *Nu mă vei face, totuși, să cred că ființele umane au nevoie de filosofie pentru a trăi. Există atâția oameni care trăiesc fără a avea nici cea mai vagă idee despre ceea ce gândesc filosofii. Și asta nu-i împiedică să trăiască!*

– O clipă!... Dacă vrei să spui că se poate mânca, dormi, crește fără a căuta adevărul în idei, tu ai, evi-

dent, dreptate. Nu poți trăi fără a bea, fără a te hrăni, fără a dormi, dar îți poți foarte bine menține organismul în viață fără a reflecta cu adevărat. Dar nu aceasta-i problema. Ea este de a ști cum să trăiești *mai bine*. Într-o manieră mai umană, mai inteligentă, mai intensă. Iar aici nu poți scăpa lucrului asupra ideilor.

Zic lucru *asupra* ideilor, pentru că avem mereu niște idei. Ele sunt acolo înaintea filosofiei. Nu filosofia le creează. Mai curând, ea vine să le testeze, să le pună la încercare, să le examineze, pentru a le vedea pe acelea care sunt adevărate și pe acelea care sunt false.

– *Eu nu văd ce este indispensabil pentru viață în aceasta?*

– Atunci ascultă această istorie. Este o istorie foarte veche, pe care o povestea odinioară un filosof numit Socrate. Niște copii vor să aleagă ceea ce vor mânca. Dacă îl vor vedea pe cofetar, ei vor avea ideea că prăjiturile și bomboanele sunt ceea ce este bun pentru ei. Totuși, aceste dulciuri riscă, în realitate, să le strice dinții, să-i îngrașe și chiar să-i facă, într-o zi, obezi. Acești copii ar putea să se îmbolnăvească din cauza falsei idei că își fac un „bine”: ei confundă ceea ce este bun la gust, plăcut de consumat, cu ceea ce este bun pentru sănătatea lor.

Dacă, dimpotrivă, vor vedea un medic, el le va spune adevărul: „ceea ce este bun pentru voi, pentru sănătatea voastră, pentru echilibrul vostru, este o alimentare variată, laptele, fructele, peștele, legumele și... foarte puține (sau deloc) prăjituri și foarte puține (sau deloc) bomboane”. Ce vor crede despre medic acești copii?

– Ei vor crede că el se înșală și că ei știu mai bine decât el ceea ce este bun pentru ei...

– Da, ei vor spune chiar că acest om este rău, că el le dorește răul, că el vrea să-i împiedice să fie fericiți. Sau chiar că el nu înțelege nimic din ceea ce este bun pentru ei. Sau, pe deasupra, că el se înșală și ignoră adevărul adevărat.

Și atunci, din două una. Ori copiii rămân cu iluzia, evident agreabilă, că cel mai bun lucru pentru ei este să trăiască din bomboane și din prăjituri, și această idee poate să-i îmbolnăvească de indigestie, ori descoperă că medicul spune adevărul, chiar dacă acest adevăr le displace, și această schimbare de idee îi va ajuta să fie sănătoși tun.

Iată... ideile, una te poate face bolnav, alta – sănătos! Acum înțelegi că ideile sunt importante pentru viață?

– *Eu sunt sigură că ai inventat o istorie pe măsură... să se potrivească cu argumentul tău.*

– Nu am inventat nimic. Istoria copiilor care îl preferă pe cofetar medicului, o repet, a fost povestită de Socrate, unul dintre primii filosofi, la Atena, acum... 2 500 de ani! Tu crezi că acest exemplu nu este decât un caz particular și încă nu ești convinsă că ideile sunt întotdeauna importante pentru viață. În cazul ăsta, să examinăm situația din un alt unghi. Este oare adevărat că ideea pe care ne-o facem despre dreptate are importanță pentru modul în care trăim?

– *Da, desigur!*

– Iar ideile pe care ni le facem despre libertate, sau despre moarte, sau despre egalitate, sau despre fericire, de exemplu, joacă ele oare un rol în cadrul existenței?

– *Bine, de acord, înțeleg. Sunt idei care comandă existența noastră...*

– Și atunci, îți dai seama că e foarte important pentru viața noastră să știm care sunt ideile adevărate și care sunt cele false. Imaginează-ți pe cineva având

o idee falsă despre fericire sau despre libertate. El vrea să fie fericit și liber, dar va greși drumul, va rătăci și va face, fără îndoială, multe eforturi... pentru nimic! El va crede că ideea sa este cea bună, dar dacă ea este falsă, există toate șansele ca el să eșueze și să-și rateze viața.

– *Și dacă această idee este falsă, de ce crede el că este adevărată?*

– Bună întrebare! Răspunsul este foarte simplu, de fapt: se consideră adevărată o idee falsă atâta cât timp ea nu a fost examinată, privită de aproape. Și aceasta ni se întâmplă tot timpul. Mai mult, este situația cea mai curentă și mai banală dintre toate. Cred că ceva este adevărat pentru că i-am auzit mereu pe toți spunând aceasta. Am învățat-o de mic și toată lumea mi-a repetat-o. Aproape toate ideile pe care le avem în cap ne vin dinafară. Ele au pătruns în spiritul nostru fără ca noi să știm, efectiv, cum anume. Ele provin din familia noastră, din mediul nostru, de la amicii noștri. În general, nu noi le-am fabricat, ideile noastre! Cu atât mai mult, nu am inventat cuvintele cu ajutorul cărora vorbim.

De cele mai multe ori, aceste idei s-au instalat în noi, au devenit „ideile noastre”, fără ca noi să le fi ales cu adevărat. Arareori am spus „da” sau „nu”. Nu am căutat, realmente, să știm dacă ele sunt adevărate sau false.

– *Am putea avea în cap o mulțime de idei false, fără să o știm?*

– Desigur! Și chiar mai rău: o mulțime de trucuri false pe care suntem convinși să le judecăm drept adevărate, raționale!

– *Care este soluția? Cum ne vindecăm?*

– Ei bine... nu ne vindecăm, dar facem filosofie! Este, fără îndoială, singurul mod de a obține rezultatul despre care vorbim: testarea ideilor noastre, punerea lor la încercare pentru a le tria.

Vei remarca, pe parcurs, că am obținut un nou rezultat: filosofia este, de asemenea, o activitate **critică**. Ea nu se mulțumește să caute adevărul în domeniul ideilor. Pentru a atinge acest obiectiv, ea se străduiește, de asemenea, să înlăture ideile false. Ea caută să le detecteze pentru a le împiedica să dăuneze.

Putem s-o spunem și altfel: ideile, le avem cu toții. Avem cu toții opiniile noastre, credințele noastre, convingerile noastre. Ele pot să se refere la politică, la religie, la morală, la justiție, la artă... Acest ansamblu de opinii și de credințe pe care îl posedă fiecare dintre noi nu este, cu adevărat, filosofia. Filosofia începe, ca activitate reflexivă, când ne întrebăm: „Care

dintre toate aceste gânduri pe care le am în cap sunt adevărate? Vreau să știu, voi încerca să le examinez!” A face filosofie nu înseamnă pur și simplu a gândi, a avea idei. Înseamnă a începe să observi propriile tale idei ca și cum le-ai privi dintr-o parte, ca și cum ai vrea să-ți faci curățenie în cap.

Este deci o activitate particulară. Încă o dată, ea nu constă doar în faptul de a gândi. Putem gândi într-o mulțime de feluri diferite. Putem să ne gândim la ceea ce vom face mâine sau la ceea ce am făcut ieri, să ne gândim la prietenii noștri sau la vacanțele noastre, să ne gândim la studiile, la munca noastră... Toate aceste gânduri nu sunt filosofie!

– *În definitiv, filosofia este o serie de gânduri speciale...*

– Sută la sută exact! Adaug că ele nu sunt speciale din cauza conținutului lor, ci din cauza stilului lor.

– *Ce vrei să spui?*

– De fapt, ceea ce face ca aceste gânduri să fie „speciale” nu sunt subiectele la care se referă (de exemplu, libertatea, dreptatea, moartea, Dumnezeu etc.). Eu pot să am, în legătură cu toate aceste subiecte, niște

gânduri care nu vor fi, în mod obligatoriu, filosofice. Ceea ce numesc stil al gândurilor filosofice, „felul lor de a fi”, dacă preferi, este capacitatea de a ne examina, de a ne interoga pentru a ști dacă ele sunt adevărate sau false sau, mai simplu, pentru a ști cu exactitate despre ce ne vorbesc. Iată ce le face speciale.

– *Poți să dai un exemplu?*

– De acord. Știi ce este un număr?

– *Desigur. Știu că există numere întregi, numere decimale...*

– Da, dar ce este un număr?

– *Ei bine... este un număr!*

– Bravo! Am avansat de-a binelea... Spune-mi deci despre ce este vorba, dacă o știi atât de bine.

– *Este o cifră.*

– Ba nu! Cifrele (de la 0 la 9) servesc la scrierea numerelor, dar sunt realități diferite: tu ai zece cifre și o infinitate de numere... și tu poți scrie același număr,

trei, de exemplu, cu cifre arabe (3) sau cu cifre romane (III). Prin urmare, cifrele și numerele nu sunt identice. Așadar, o iau de la capăt: ce este un număr?

– *Este o unealtă pentru a socoti.*

– Ca un abac? Ca o mașină de calculat? Ca degetele?

– *E simplu! Un număr e ceea ce se vede în realitate. Acolo sunt doi pantofi, aici – trei lumânări... Privindu-le, înțeleg ceea ce este. Și spun „doi”, „trei” etc.*

– Și cum poți să socotești, dacă nu ai numărul? Gândește-te... Tu ai idee despre numărul trei nu pentru că vezi aceste lumânări. Tu poți ști că acolo sunt trei lumânări și nu patru sau cinci pentru că ai deja în cap acest număr.

– *E adevărat că această istorie e agasantă... E adevărat că nu știu să explic ce este un număr! Dar, de fapt, de ce mi-ai pus această întrebare?*

– Pentru a te face să vezi stilul special al întrebărilor filosofice. Se crede că numărul, la prima vedere, ține doar de domeniul matematicii, dar mai ales se spune,

după cum ai făcut-o și tu, că știm foarte bine despre ce este vorba. Și-apoi, din clipa în care începem să căutăm ceea ce este, ne încurcăm, observăm că nu știm. Credeam că era clar, descoperim că e vag și confuz. Credeam că știm, dar nu mai știm. Și asta-i agasant!

Maniera de a întreba a filosofilor provoacă, desori, acest gen de agasare. Socrate a fost primul care a devenit celebru prin obiceiul pe care îl avea de a-i uimi pe oameni în felul acesta. El se plimba pe străzile Atenei, cetatea greacă, la poalele Partenonului, începea să discute cu oamenii și le arăta că ei nu știu, în realitate, ceea ce credeau că știu.

De exemplu, Socrate interoghează un militar bătrân, un general care s-a luptat de multe ori și care cunoștea războiul. Acest soldat crede că știe ce este curajul. Și atunci, el explică despre ce este vorba. Curajul, spune el, înseamnă să nu ai frică. Socrate îl întreabă simplu dacă cel care are o frică teribilă, dar, cu toate acestea, se bate, depășindu-și panica, nu este, în cele din urmă, mai curajos decât cel care nu resimte nicio frică. Generalul cade de acord. Prin urmare, ideea sa de curaj nu era bună. Cum poți să-ți închipui, militarul este furios pentru că a fost impus să vadă că se înșală în ceea ce credea el că știe cel mai bine!

Acest gen de exemple, le găsim din abundență în dialogurile lui Platon, care l-a ascultat mult timp

pe Socrate și a pus în scenă, dacă putem spune așa, maniera sa de a formula întrebări agasante. Astfel, Socrate cere să spună ce este frumusețea unui profesor un pic cam pretențios, care afirmă că știe foarte multe lucruri și se pretinde capabil să răspundă la tot felul de întrebări. Profesorul izbucnește în râs: iată o întrebare prea ușoară! Răspunsul este un joc de copil, el știe toate acestea pe de rost, Socrate își bate joc de lume cu întrebări de o facilitate ridicolă... Răspunsul este foarte simplu: o vază de aur, spune el, iată ce este frumusețea.

Atunci Socrate trebuie să-i explice că, în mod vădit, el nu i-a înțeles deloc întrebarea. Socrate nu a cerut să i se dea un exemplu de lucru frumos, ci să i se spună ce este un „lucru frumos”, în ce constă aceasta, cum se definește. După câteva clipe bune, celălalt nu pricepe nici despre ce este vorba, nici felul în care s-a înșelat. El continuă să înainteze pe un drum greșit, spunând că frumusețea este, de asemenea, un cal de curse sau o fată tânără. Socrate îl întreabă despre frumusețe, adică despre ceea ce ne permite să judecăm că toate aceste exemple (o vază, un cal, o fată tânără) au în comun faptul de a fi numite „frumoase”. Altfel spus, ceea ce îl interesează pe Socrate, este...

– *Ideea de frumusețe?*

– Sigur că da! Și când înțelege, în sfârșit, că întrebarea se referă tocmai la acest aspect, pretențiosul Domn-Atoateștiutor e pus într-o mare încurcătură! El își dă seama că este incapabil să definească frumusețea. El credea că știe ce este, ca toată lumea, dar iată-l descoperind că, de fapt, nu știe nimic. Ca și tine, adineauri, cu numărul...

– Și există încă multe lucruri ca acesta, pe care credem că le știm, dar pe care, de fapt, nu le știm?

– O mulțime de lucruri! Un celebru filosof, numit Augustin, spunea: „Când nu sunt întrebat ce este timpul, eu știu. Când sunt întrebat, nu mai știu.” Reflectează la acest exemplu. În această situație se află foarte multe idei. Ca și în cazul timpului, credem că știm despre ce este vorba câtă vreme nu trebuie să explicăm ideea într-o manieră precisă și clară. Din momentul în care trebuie să vorbim despre ceva cu exactitate, ne aflăm în **încurcătură**. Filosofia este activitatea care constă în încercarea de a ieși din această încurcătură.

– Îți reușește?

– Da, de multe ori. Ar fi bine ca nicio întrebare să nu rămână fără răspuns! În filosofie, există și pro-

bleme care găsesc o soluție. Nu întotdeauna, evident, căci se întâmplă să dai peste noi întrebări care nu fac decât să mărească încurcătura. Dar acest lucru nu este grav. Dimpotrivă, mai curând este chiar bine...

– *Dacă-i incomodant, nu-i un lucru bun!*

– De fapt, da. Trebuie să începem, pur și simplu, să ne înțelegem privitor la sensul termenului „incomodant”. În viața de zi cu zi, preferăm ceea ce nu ne incomodează. Îndepărtăm lucrurile care ocupă prea mult spațiu (ambalajele, valizele mari), care împiedică circulația în mod fizic și ne stânjenesc mișcările. Același lucru pentru spirit: de obicei, căutăm să înlăturăm grijile care ar putea deveni paralizante, care ar putea crea o încurcătură în capul nostru, ocupând prea mult spațiu.

Acest sens nu ne convine însă, dacă vrem să înțelegem de ce filosofii preferă, în cele din urmă, întrebările care provoacă o încurcătură. Încurcătura este, aici, ceea ce uimește și face să progresezi. Dacă te întreb ce este un număr, tu ești, la început, incomodată de întrebare, în sensul că descoperi că nu știi ce să spui, chiar dacă lucrul acesta părea evident. Omul, căruia Socrate îi cere să definească curajul sau frumusețea, are aceeași senzație. E aceeași neliniște pe care o resimte Augustin când e întrebat ce este timpul.

Cred că filosofia se naște din această formă a neliniștii, din acest soi de strâmtorare, foarte particular. Este punctul său de plecare. Este același lucru, de fapt, ca și mirarea. Omul își spune: „Cum? Eu nu știu cu claritate ce este un număr? (Sau curajul, sau frumusețea.) Va trebui să aflu!”

Filosofia începe mereu de la această descoperire a **ignoranței** noastre. Noi nu știm să răspundem, chiar dacă ne gândim că avem răspunsul și că suntem capabili să-l dăm fără dificultate.

– *Este destabilizantă această senzație de a nu mai ști...*

– Da, nu este confortabil. E mult mai liniștitor să ai toate răspunsurile pregătite, gata făcute. Această descoperire a ignoranței noastre provoacă, de fiecare dată, un șoc. La început, este destabilizant, ai dreptate. Ceva de felul unui covor care îți fuge de sub picioare și te pomești în dezechilibru, fără punct de sprijin. Din acest punct de vedere, filosofia este întotdeauna „neliniștită” – în sensul prim al acestui termen, adică fără liniște, fără odihnă. Ești întotdeauna mai calm având certitudini. Ai dreptate când spui că există o neplăcere în aceasta. De altfel, tocmai din acest motiv filosofii nu sunt prea iubiți, în unele cazuri: ei ne

împiedică să fim adormiți, ei ne trezesc. Și din cauza lor trebuie să pornim la drum.

– *Pentru a merge încotro?*

– Ghicește!

– *În căutarea adevărului?*

– Evident. Și este o călătorie care poate fi lungă, dificilă, obositoare și care nu este niciodată asigurată că se va termina cu bine. Și totuși, de pe când a apărut filosofia în istoria umanității, au existat mereu oameni gata să sacrifice totul pentru a se lansa în această aventură.

– *De ce fac ei asta? De ce caută cu toții adevărul?*

– Pentru a-l descoperi, simplu ca bună ziua! Ființele umane posedă ceva care îi face să dorească adevărul. Să nu căutăm să aflăm de unde vine asta și nici cum are loc. Aceste întrebări ne vor duce prea departe. Dar trebuie să notăm importanța acestui „ceva”, care îi face pe oameni să caute adevărul. Se mai numește și dorința de a cunoaște. Este același lucru: nimeni nu dorește să cunoască ceva fals. Când vrei să știi, vrei să știi adevărul.

– *Nu există decât filosofi! Noi de asemenea, tinerii, părinții...*

– Exact. Cine încă?

– *Savanții, de exemplu, am spus-o la început.*

– Ai dreptate sută la sută, dar, de fapt, este același lucru. Filosofii sau savanții, nu este o mare diferență.

– *Cum așa? Nu este chiar același lucru!*

– Astăzi, munca lor a devenit, efectiv, foarte diferită. Și munca biologilor, și cea a chimiștilor sau a geologilor îți pare, pe drept cuvânt, foarte îndepărtată de cea a filosofilor. Dar această separare e relativ recentă. Pe parcursul secolelor, filosofii făceau științe, matematică, fizică, reflectând, totodată, la probleme de morală și de politică.

Există o singură dorință de a cunoaște, de a cunoaște totul, în tot cazul, de a cunoaște tot ce este posibil să înțelegi și să cunoști. În toate domeniile. Iată de ce filosofii Antichității, ai Evului Mediu sau chiar cei din epoca clasicismului căutau să cunoască adevărul atât în privința mecanismului mareelor, cât

și a celei mai bune forme de guvernare. Aceasta nu-i împiedica să se întrebe, în același timp, ce este binele, dreptatea, fericirea sau prietenia. Ei puteau să se ocupe, concomitent, de înțelegerea modului în care e alcătuit sufletul uman și de digestia la pești...

De fapt, visul filosofiei era să ajungă la cunoașterea completă, să poată îmbrățișa totalitatea cunoștințelor. În spatele acestui vis se afla ideea că adevărul nu este decupat într-o multitudine de sectoare independente unele de altele: aici biologia, acolo politica, în altă parte morala.

– Dar cum puteau fi integrate toate aceste cercetări?

– Pentru noi, astăzi, nu este ușor de înțeles. Ne imaginăm cu greu cum stăteau lucrurile înaintea separării cunoștințelor în mai multe domenii foarte distincte. Totuși, această concepție a unității cunoașterii a durat foarte mult timp și era foarte puternică. Ea a marcat în profunzime istoria și proiectul însuși al filosofiei. Tocmai din acest motiv nu este inutil să insistăm încă vreo două minute, dacă ești de acord, asupra...

– De acord, dar nu prea mult, încep să obosesc...

– Un singur cuvânt: *sophos*. Vine din greacă și înseamnă două lucruri în același timp: „savant” și „înțelept”. Pentru grecii din Antichitate, cele două sensuri nu se distingeau: a fi savant înseamnă, de asemenea, să știi să te porți bine în viață. A fi înțelept înseamnă, obligatoriu, să fi achiziționat niște cunoștințe.

Există un personaj care este imposibil în această viziune a lucrurilor: „savantul nebun”, cel care posedă o știință considerabilă, dar care are ambiția de a poseda puterea supremă.

– *„Ah! ah! ah!... voi apăsa pe butonul acesta și voi fi stăpânul lumii... ah! ah! ah!”...*

– Exact. Acest personaj este de neconceput pentru un grec din Antichitate. Dacă acest om este un savant, el va fi destul de înțelept pentru a nu visa să devină stăpânul lumii. Iar dacă el vrea să domine lumea, înseamnă că el nu este un savant adevărat. Grecii se gândeau profund că a cunoaște ceea ce este adevărat conține cunoașterea a ceea ce este bine. A ști nu însemna doar a se instrui, ci, de asemenea, a se transforma, a se ameliora.

– *Ce legătură are cu noi?*

– Cel puțin aceasta: adjectivul „*sophos*”, „înțelept-savant”, îl regăsești în „*philosophos*”, filosof. „*Philô*”, întotdeauna în greaca veche, înseamnă a iubi prietenește, a fi prieten cu, a dori. Filosoful este acela care dorește să devină „*sophos*”, este prietenul „*sophiei*”, adică al cunoașterii-înțelepciune.

Vom vedea cum această semnificație dublă, două în una (știință și înțelepciune sunt exprimate printr-un singur cuvânt, „*sophia*”), se va diviza și se va separa în cursul istoriei. Unii vor considera filosofia ca pe o dragoste de înțelepciune, alții – ca pe o căutare a științei. Dar să ne oprim aici pentru o clipă. Iată-ne deja destul de avansați pentru început. Odihnește-te bine!

A fi înțelept sau a fi savant

– Ai vorbit despre Socrate și despre grecii antici. S-ar putea spune că este o referință, când vorbim de filosofie. De ce?

– Am mai multe răspunsuri, dacă vrei. Mai întâi, grecii ne-au lăsat opere filosofice mărețe. Probabil, ai auzit deja numele lui Platon, Aristotel, care sunt genii mari. Aceste opere, care ocupă, fiecare, câte un raft mare de bibliotecă, au fost niște modele pentru filosofii din Europa. De asemenea, grecii au fost studiați și comentați de filosofii arabi și de filosofii evrei, îndeosebi în Evul Mediu. De-a lungul veacurilor, europenii nu au încetat să-i citească. Textele grecilor – acelea ale lui Platon și Aristotel, dar și acelea ale multor altor mari filosofi ai Antichității – au fost studiate și în epoca Renașterii, și așa mai departe până în prezent. Desigur, ele au fost înțelese într-o manieră diferită, în funcție de epocă, dar lectura și discutarea lor nu

au încetat niciodată. Acești filosofi au exercitat, prin urmare, o influență considerabilă asupra gândirii.

– *Dar de ce? De ce sunt atât de speciali? Care erau ideile lor?*

– Am putea spune că ei au inventat regulile jocului. Maniera de a pune întrebări proprie filosofiei o datorăm anume lor. Ei nu au prevăzut toate partidele care pot fi jucate, dar au inventat regulile. Din acest punct de vedere, se poate spune că a face filosofie înseamnă a juca un joc grecesc. Ceea ce am văzut, voința de a căuta idei adevărate, maniera de a supraveghea felurile de a vorbi – toate au început să fie practicate de grecii din Antichitate.

– *Și cum le-au venit toate acestea?*

– Asta e o întrebare foarte dificilă. De fapt, nimeni nu are un răspuns sigur. Se pare că în Grecia a avut loc, către secolul al VI-lea înaintea erei noastre, un fel de criză în domeniul credințelor. Oamenii au început să nu mai aibă încredere în tradiții, cel puțin să nu creadă în legende. În schimb, au început să vrea să înțeleagă. Au căutat să judece, să se servească de mintea lor pentru a afla cum e organizată lumea. Sau care sunt

regulile de care trebuie să se călăuzească viața lor, sau regulile pe care se poate întemeia dreptatea. Ei au început să pună la îndoială ceea ce spuneau înțelepții...

– *Filosofii nu sunt înțelepți?*

– Nu, nu neapărat. Sau, mai curând, nu în întregime. Se spune că Pitagora ar fi inventat cuvântul „filosof”, pentru a exprima tocmai această diferență. **Înțelepții** sunt... înțelepți! Ei posedă înțelepciunea. Filosofii însă o caută. Ei nu dețin înțelepciunea, ei se străduiesc să o găsească. Ei o doresc și fac tot ce le stă în putință pentru a o discerne. Ceea ce încearcă să stabilească, prin reflecție și raționament, este obiectivul bun, metoda bună. Înțelepciunea nu mai este o comoară ascunsă, dar ceva de construit, de demonstrat. Nu mai este o chestiune de mituri și de credințe, ci o sarcină logică și rațională.

– *Și grecii au fost singurii care au făcut această schimbare?*

– Iată încă o întrebare foarte dificilă și care stârnește numeroase discuții. Mulți oameni au afirmat, odinioară, că grecii au fost singurii care au practicat filosofia. Inventatori ai cuvântului, ei ar fi fost și inventatorii lucru-

lui. Grecii ar fi deci unici. Ei ar fi fost atât de excepționali încât s-a vorbit chiar de un „miracol grec”!

Această credință a fost foarte puternică. Ea mai este încă împărtășită de unele persoane. În ceea ce mă privește, am ajuns la concluzia că această idee nu este una adevărată. După părerea mea, există filosofie și filosofi în alte culturi, în India, în China și, de asemenea, în cultura evreilor, și în cultura arabilor. Grecii sunt admirabili, dar ei nu sunt unici.

Pentru a ne da seama de aceasta, e suficient să ne gândim la acest moment extraordinar al istoriei umane: secolul al VI-lea înainte erei noastre. În Grecia, am vorbit adineauri despre aceasta, apar Pitagora, Thales și alții. Odată cu ei, se naște **filosofia și știința**, exigența rațională, demonstrația logică.

În India, în aceeași epocă, și fără niciun contact dintre culturi, are loc apariția unei mișcări extraordinare care reflectează asupra locului omului și asupra naturii lucrurilor, asupra destinului și asupra mijloacelor de atingere a serenității. Ceva mai târziu, în India, va apărea, odată cu gândirea lui Buddha, un stil al reflecției care seamănă foarte mult cu filosofia prin numeroase trăsături.

În China, în aceeași epocă și, de asemenea, fără comunicare dintre aceste bulversări diferite, are loc înflorirea unei forme noi de gândire, care marchează

perioada secolului al VI-lea înaintea erei noastre. Odată cu marele gânditor pe nume Lao-Tse, care scrie *Tao Te King (Cartea Căii și a Virtuții)*, își începe lungul itinerar o școală de gândire ce combină, de asemenea, analiza intelectuală și căutarea înțelepciunii. Cel mai curios lucru este că noi mai citim încă această carte și astăzi, așa cum citim vorbele lui Buddha și cum îi studiem încă pe primii greci.

– *Cum de s-a întâmplat că aceste gândiri foarte vechi încă mai sunt de actualitate?*

– Fără îndoială pentru că nu au nicio legătură cu niciun fel de actualitate imediată. Reflecția lor se sprijină pe atitudinea noastră existențială. Ele se preocupă de raportul pe care îl avem cu dorința, cu moartea, cu noi înșine, cu ceilalți. În aceste chestiuni vitale, tipul de societate în care ne situăm intervine cu siguranță, dar nu într-o manieră forte. În cele din urmă, între acești gânditori, care au trăit foarte mult timp în urmă, și noi, care trăim într-o lume foarte diferită de a lor, punctele comune prevalează asupra diferențelor. Societatea grecilor din Antichitate nu are nicio legătură cu a noastră. Totuși, suntem mereu referința gândirii acestor filosofi, care rămân aproape de noi chiar dacă sunt foarte departe în timp.

Același lucru îl putem spune și despre India străveche, despre China tradițională, despre Ierusalimul biblic sau despre centrele mari ale gândirii arabe. Practic tot ce înconjură aceste texte a dispărut. Casele, oamenii, felurile lor de a se îmbrăca, de a mânca, de a se deplasa, obiectele vieții cotidiene... toate acestea s-au șters de pe fața pământului. Iar noi suntem într-un univers care, sub toate aspectele, este totalmente diferit. Orice-ar fi, aceste gândiri străvechi pot continua să ne vorbească, noi suntem mereu capabili să le înțelegem și să le discutăm.

– Oricum, autorii nu mai sunt aici pentru a răspunde!...

– Evident, dar în decursul veacurilor, nu am încetat niciodată să discutăm cu ei. Filosofii își răspund de la o epocă la alta. Prin mijlocirea cărților lor, ei dialoghează de-a lungul timpului. Este o situație foarte particulară. În științe, nimeni nu se mai ocupă de concepțiile antice. În fizică, în biologie și în alte domenii, evoluția cunoștințelor înlocuiește ideile vechi prin progresele noi. Istoricii pot să studieze cunoștințele de altădată, pentru a le reconstitui. Dar savanții nu se interesează de teoriile care au mai multe secole în spate. În raport cu știința actuală, ele sunt depășite.

Dimpotrivă, în filosofie, nu există cu adevărat un progres. În tot cazul, nu în același sens. Există perspective care se schimbă, viziuni noi care apar, dar ele nu le înlătură, în mod obligatoriu, pe cele vechi. Raportul cu trecutul este foarte diferit de acela care există în științe. El seamănă, mai curând, cu ceea ce se întâmplă în literatură (îl citim mereu pe Homer și aventurile lui Ulise în *Odiseea*) sau în arte (încă mai contemplăm foarte vechile statui sau frescele murale care datează de veacuri). Cu o diferență totuși: în filosofie, nu ne mulțumim să admirăm ideile, ci le reluăm, le discutăm, le combatem, le modificăm...

– *Și totuși, s-au întâmplat numai decît niște lucruri începînd din Antichitate! Tu mi-ai vorbit doar despre ceea ce a început nu știu cîte secole înainte de Isus Hristos.*

– Aproximativ cinci secole. Desigur, o mulțime de filosofi au existat în toate epocile și mai există și azi. Antichitatea este foarte importantă, pentru că nu am încetat, o repet, să revenim la ea. Dar putem și să ieșim de aici. Să mergem mai departe. Să încercăm să parcurgem principalele etape din lunga istorie a filosofiei. Nici vorbă, evident, să povestim totul. Îți imaginezi? Douăzeci și cinci de secole, sute și sute de

filosofi, mii de cărți... Am fi încă într-o epocă foarte îndepărtată în timp și aceasta ne-ar epuiza. Și atunci, într-o primă abordare, îți propun o divizare foarte simplă. Am să împart întreaga istorie a filosofiei occidentale în doar două părți. În prima, filosofia vrea să devină înțeleaptă. În mare, este vorba de Antichitate. În partea a doua, vrea să fie savantă. Aceasta este, iarăși în linii mari, epoca modernă.

– *În ce constă faptul de a deveni înțelept?*

– Cel mai simplu ar fi să spunem că înțeleptul este cel care a găsit ideile adevărate, capabile să-i ghideze viața, și care a reușit să le facă să intre totalmente în existența sa.

Primul punct pe care trebuie să-l subliniem: căutarea **înțelepciunii** este o transformare a sinelui. Este un punct foarte important pentru a înțelege filosofii Antichității. Ei vor să parvină la o transformare de sine. Ei inventează exerciții pentru a ajunge la aceasta. Ei se antrenează. A deveni filosof, în această perspectivă, nu înseamnă a fi profesor. Nu înseamnă a face cursuri sau a scrie cărți. Înseamnă a schimba viața, a adopta o atitudine diferită în existență.

– *Acei filosofi nu făceau cărți?*

– Nu toți. Iar cei care făceau cărți le făceau ca pe niște mijloace pentru a înțelege mai bine cum să progresezi în înțelepciune. Sau ca pe niște exerciții de antrenament întru a deveni înțelepți.

– *Și de ce vor ei să fie înțelepți?*

– Pentru a fi fericiți, foarte simplu! Și într-o manieră definitivă. Înțeleptul s-a transformat într-un asemenea fel încât scapă de nefericire, angoasă, neliniște, decepții, gelozii, așteptări, regrete de tot soiul. El este mereu senin, netulburat. El este chiar capabil să părăsească viața dintr-o clipă în alta, fără să-și piardă mințile, așa cum te scoli de la masă...

– *Niciun om nu poate fi așa!*

– Filosofii de altădată, de asemenea, știau că așa ceva nu există. Li se întâmpla să spună că, fără îndoială, nicio ființă umană nu a devenit niciodată înțeleaptă. Acest personaj, înțeleptul, era un ideal. Era un orizont. Poate că nu reușeai să-l atingi, dar puteai face efortul de a te apropia de el. Te îndreptai în această direcție.

– *Cum?*

– Modurile de a trăi, și mai ales concepțiile, se deosebeau în funcție de epoci. Pentru unii, studiul vieții intelectuale, exercițiul comprehensiunii dădeau acces la fericire. Platon, de exemplu, afirmă că sufletul nostru e ca o rudă a ideilor adevărate. Partea intelectuală a spiritului nostru ar fi zămislită pentru a contempla adevărul. Aici ar fi fericirea supremă a ființei umane, ceea ce ea poate face mai bine în viață. Găsim la Aristotel, care a fost elevul lui Platon înainte de a i se opune în mai multe privințe, o concepție destul de apropiată: ființa umană este făcută pentru a cunoaște. Ea dorește să știe, iar cunoașterea este ceea ce poate să-i procure cea mai mare fericire.

– *Nu este foarte nostim, ca mod de viață!*

– Înțeleg că ai putea să gândești așa... Important este să reții, orice-ar fi, nu atât răspunsul lui Platon sau al lui Aristotel, sau al altora. Esențialul este întrebarea care îi preocupă pe toți, chiar dacă răspund diferit: cum trebuie să trăiască ființa umană pentru a o face cât mai bine posibil, pentru a atinge ceea ce este mai potrivit firii sale, pentru a realiza cât mai deplin capacitățile proprii condiției umane?

După cum vezi, e aceeași întrebare pe care o puneam în legătură cu fericirea. În realitate, o viață

umană reușită, excelentă, capabilă să realizeze ceea ce un om poate să facă mai bine, este, în mod necesar, o viață fericită.

– *Și care sunt celelalte răspunsuri?*

– Plăcerea, de exemplu.

– *Asta-i mult mai bine!*

– Da, de pildă, plăcerea studiului, plăcerea inteligenței, a descoperirii, a comprehensiunii... Filo-sofiile **plăcerii** nu au ignorat-o. Dar sursa principală a plăcerii care te face fericit este corpul, sexualitatea, hrana. Pentru Epicur, omul poate atinge fericirea, dacă se debarasează, prin filosofie, de ceea ce îl perturbă și îl frământă inutil. Această filosofie se prezintă ca un tratament medical, ca o serie de remedii pentru a vin-deca răul nostru de viață. Majoritatea școlilor filoso-fice ale Antichității, în călătoria lor spre înțelepciune, preconizează un fel de „medicament” filosofic.

În școala **epicuriană**, este vorba de un remediu cu patru componente. Unu: să nu te temi de zei. Doi: să nu te mai temi de moarte. Trei: ordonează-ți dorințele, de exemplu, nu dori nimic din ceea ce este inutil sau inaccesibil. Patru: suportă durerea. Dacă ajungi să

integrezi aceste patru puncte în existența cotidiană, duci o viață liniștită, spune Epicur. O viață fără tulburări și fără nenorociri. O existență fericită, desigur cu condiția de a admite că anume calmul și destinderea sunt ceea ce ne face fericiți...

– *Tu nu crezi în asta?*

– În tot cazul, există și alte perspective posibile. Găsim, de exemplu, filosofi care s-au opus acestei plăceri calme și liniștite a epicurienilor. Oameni care au susținut superioritatea plăcerii „în mișcare”.

– *Ce înseamnă asta? Este plăcerea corpului?*

– Aici se opun două concepții asupra plăcerii. În inactivitate: plăcerea înseamnă să nu înduri nicăieri nici foame, nici sete, nici somn, nici oboseală – o stare plăcută, fără durere, bucuria de a exista. În mișcare: plăcerea înseamnă să încerci senzații agreabile și vii. Să mănânci, să bei, să faci dragoste, să dansezi, să dormi... Pentru a trăi aceste desfătări, trebuie să accepți, de asemenea, să înduri foamea și setea, să resimți tensiunea dorinței. Dacă erijezi plăcerea în punct de comandă, dacă pot spune așa, trebuie să știi dacă ea este o plăcere calmă, o absență a suferinței sau chiar o

plăcere alcătuită din tensiuni și desfătări. Acesta este un punct al discuției.

Alți filosofi ai Antichității pun la cârmă voința, serenitatea sufletului. Ei susțin că nimeni nu poate face nimic împotriva sufletului nostru. El este ca o fortăreață în care noi suntem liberi, chiar dacă trupul nostru este prizonier sau bolnav. Astfel vorbește un filosof adept al unei școli pe care o numim **stoicism**. El crede că este posibil să fii fericit chiar dacă înduri suferințele corpului, mizeria, dictatura. Asta pentru că un singur lucru din lume depinde de noi și numai de noi: voința noastră. Vorbind despre școlile filosofice ale Antichității, trebuie să mai spunem câteva cuvinte și despre cinici și sceptici. **Cinicii** cred că mijlocul cel mai direct de a atinge fericirea este de a trăi potrivit firii. Și atunci ei încep să trăiască aidoma câinilor (asta e semnificația cuvântului „cinici”, care provine de la „*kunos*”, *câine*, în greacă). Acești filosofi refuză confortul, politețea, toate regulile sociale. Ei se culcă pe pământ în plină stradă și-și cerșesc mâncarea.

– *E dur, dar, cel puțin, ești liber!*

– Cât despre **sceptici**, ei sunt convinși că noi încă nu am reușit niciodată să atingem adevărul. Ei sfătuiesc deci să suspendăm judecata, adică să nu spunem

nicicând „da” sau „nu”, să nu fim nicicând siguri că un lucru este bun sau rău, că o idee este adevărată sau falsă. Această îndoială generală este, în viziunea lor, calea înțelepciunii și a fericirii.

Am putea da încă mii de alte explicații. Putem scrie cărți și cărți despre acești căutători ai înțelepciunii și despre modurile lor de viață. Dar nu acesta este scopul nostru! Vroiam doar să te fac să observi bogăția și diversitatea acestor școli. Ele au fost active mai multe secole, în Grecia, la Roma, și în tot bazinul Mediteranei. Mai apoi, totul s-a schimbat.

– *Din ce cauză?*

– Din cauza creștinismului. În cursul primelor trei secole ale erei noastre, religia creștină s-a răspândit din ce în ce mai mult în întreg Imperiul Roman. Și, precum știi, fără îndoială, ea va sfârși prin a deveni religia oficială a Imperiului, în 323, odată cu edictul lui Constantin.

În această perioadă se produce o schimbare de mentalitate colosală. Ne interesează una dintre consecințele acestei răsturnări. Idealul înțeleptului va fi lăsat în umbră, după cum și tot efortul pentru a duce o viață filosofică.

– *Eu nu văd cauza. Asta ar fi putut continua...*

– O, asta nu s-a făcut în scurt timp. De altfel, idealul înțeleptului nu a fost niciodată izgonit în totalitate. Cu toate acestea, religia creștină a impus un peisaj mental cu totul diferit. De acum înainte, în locul înțeleptului, idealul este **sfântul**. Sfântul nu se definește doar în orizontul uman. El îl ascultă pe Dumnezeu, se supune în întregime voinței divine, cuvântului dumnezeiesc. Aceasta nu are nicio legătură cu demersul filosofilor. Dar, mai ales, sfântul nu este preocupat de fericirea pământească. El poate sacrifica totul, el poate fi martir, întrucât ceea ce vrea nu este fericirea, ci mântuirea. El vrea să fie „salvat”, definitiv, în Împărăția lui Dumnezeu.

Evident, salvarea este, într-un sens, forma supremă a fericirii, pentru că este o fericire eternă și absolută în contemplarea lui Dumnezeu. Dar această fericire în lumea de dincolo, în Paradis, nu este deloc ceea ce căutau filosofii în studiu și reflecție sau în plăcere, sau în viața conformă naturii. Odată cu religia creștină, se trece de la un orizont uman la un orizont divin. Filosofii, căutătorii înțelepciunii, trec în planul secund, ei dispar în culise.

– *Ce devin ei?*

– Autori respectați, marii predecesori. Studiarea lor continuă în Evul Mediu, dar sensul gândirii lor este adeseori modificat. Ceea ce spun ei este interpretat diferit. Filosofia nu a dispărut. Ea a cunoscut un fel de eclipsă. Dar, mai ales, ea se transformă. După cum s-a spus, ea devine „servantă”, prin asta înțelegându-se că, de acum înainte, cea care comandă e religia. Filosofia, în Evul Mediu, nu este independentă. Ea nu definește propriile sale obiective. Religia este cea care dirijează gândurile și faptele. Filosofia urmează să-i furnizeze unelte, reguli de demonstrație și, adeseori, materiale, idei sau concepte.

– *Filosofia nu a fost deci liberă, dar cât timp?*

– Încă vreo câteva secole... Până ce reflecția începe să regăsească o formă de independență față de credința religioasă. Dar când se produce aceasta (în mare, începând din Renaștere), filosofia devine diferită de ceea ce era în Antichitate. Înțeleptul, ca figură ideală, practic a dispărut. Ceea ce va domina, de acum înainte, este idealul savantului. Filosoful caută să știe. Ceea ce îl interesează nu mai este fericirea, ci doar adevărul. Visul său nu mai este înțelepciunea, ci știința. Nu mai este vorba de a-și transforma existența, ci de a constitui un sistem de idei. Filosofia trece aproape în întregime

de partea teoriei. Ea devine aproape în exclusivitate o problemă de **rațiune**, de logică, de demonstrații. Este și cazul filosofiei de odinioară, dar acum, acest aspect ocupă locul central sau chiar tot spațiul.

Desigur, la o analiză detaliată, este mai complicat, există o mulțime de cazuri particulare. Vei înțelege, fără îndoială, într-o zi că aceste lucruri trebuie să fie discutate. Dar, în ansamblu, nu este o afirmație falsă. Ceea ce domină filosofia modernă (să zicem, ultimele patru secole, în Europa) este proiectul de a construi un **sistem** de idei adevărate.

– *În ce constă el?*

– Imaginează-ți o mașină inteligentă care ar fi capabilă să explice totul. De exemplu: de ce există lumea, ce trebuie să facem cu emoțiile noastre, cum se formează societățile, modul în care funcționează corpul nostru, în ce constă libertatea, dreptatea, morala... Oricare ar fi întrebarea, ar trebui să existe un răspuns logic, coerent, argumentat și, desigur, compatibil cu alte răspunsuri din același sistem.

Un sistem filosofic este aproximativ aceasta: o tentativă de comprehensiune totală a lumii, sub toate aspectele, fizice, psihologice, morale, politice etc.

– *E o nebunie! Filosofii ar deveni ca zeii, cu o știință infinită.*

– Într-un sens, da. În același timp, este și cea mai mare ambiție a rațiunii: să ajungă să înțeleagă totalitatea lumii. Evident, nici vorbă de adăugarea unui șir imens de mici cunoștințe de detaliu. Scopul este să sesizezi potrivit căror principii se organizează totalitatea lumii.

– *Dar este imposibil, nu se va putea niciodată ajunge acolo...*

– Totuși, marile sisteme filosofice pretind să ajungă. Pornind de la un mic număr de puncte de plecare, vreo zece, ele afirmă că sunt în măsură să explice totalitatea a ceea ce se produce în lume.

– *Poți să dai un exemplu?*

– Poți introduce în memoria unui computer, de exemplu, mii de date referitoare la evenimentele istorice. Și dacă dactilografiezi apoi „14 iulie 1789”, vei obține „Luarea Bastiliei”. Aceasta nu face un sistem. Este doar o culegere de elemente puse unele lângă altele.

Iar dacă computerul tău conține, de exemplu, un program de calcul, situația este foarte diferită. Dacă întrebi: „ $4132 \times 326 = ?$ ”, mașina nu va căuta în memoria sa rezultatul deja înregistrat. Ea „face” operația.

Ei bine, un sistem filosofic seamănă cu această funcție de calcul. El este capabil să producă răspunsuri plecând de la principii și de la reguli, așa cum computerul dă rezultatul înmulțirii plecând de la regulile aritmeticii. Așa este mai clar?

– *Da... înțeleg ce vrei să spui, dar asta îmi pare, totuși, irealizabil!*

– Ce anume?

– *Să faci să intre întreaga lume într-un sistem...*

– Este, într-adevăr, semnul unui fel de delir al grandorii. El presupune că lumea poate fi totalmente cunoscută prin gândire.

– *Există cu adevărat așa sisteme?*

– Da, mai multe. Asta nu înseamnă că ele și-au atins scopul, doar că au încercat. Și după ele rămân mecanisme de gândire extraordinare. De exemplu,

acela al lui Descartes, sau al lui Spinoza, sau al lui Leibnitz. Urmează să intrăm în aceste universuri. Fiecare dintre aceste sisteme este, efectiv, o lume autonomă. Ceea ce vreau să subliniez este că, odată cu aceste filosofii, ne îndepărtăm de școlile Antichității. Scopul principal al filosofiei a devenit comprehensiunea lumii. Nu mai este vorba de a căuta să devii înțelept, transformându-ți existența. Scopul ultim este de a ajunge să percepi realitatea prin gândire, într-o manieră logică și rațională.

Ultimul dintre autorii de mari sisteme, Hegel, un filosof german din secolul al XIX-lea, are această formulă: „Tot ce este real este rațional, tot ce este rațional este real.”

– *Îmi traduci?*

– Tot ce are o formă de existență în lume poate fi înțeles de spiritul nostru și tot ce poate fi înțeles de spiritul nostru are o formă de existență în lume. Iată, aproximativ, ce poate să însemne aceasta. În alți termeni, lumea și spiritul își corespund perfect. La limită, ele pot coincide. Hegel numește asta „știința absolută”.

– *Asta merită o pauză!*

– De acord...

Urmând calea cuvintelor

– Să reluăm: ne-am spus că filosofia este o activitate a spiritului ce se raportează la idei și la căutarea adevărului. Am văzut că aceste idei pot modifica existența noastră. În sfârșit, am observat că totul începe, în reflecția filosofică, cu o mirare, care creează, mai întâi, un fel de destabilizare. Acest șoc declanșează căutarea adevărului. Iar drumul acesta spre cunoaștere se referă atât la lumea fizică și materială, cât și la valorile morale, înaintea separării științelor de înțelepciune. Ți convine acest rezumat?

– *Da, mi se pare că este bun.*

– Ar mai trebui poate să adăugăm că filosofia caută să știe dacă noi avem idei veritabile (și nu fantome de idei, iluzii) și dacă aceste idei sunt adevărate.

– *Dar ce diferență este între „ideea veritabilă” și „ideea adevărată”? Nu sunt sigură că o văd cu claritate.*

– O idee veritabilă este o idee pe care o vom putea explica, o idee care rezistă și se dovedește a fi solidă la examenul reflexiv.

– *Și dacă această idee rezistă, ea trebuie să fie adevărată!*

– Bravo, ai atins acum o problemă foarte importantă. Pentru mulți filosofi, într-adevăr, nu există o diferență dintre cele două idei: o idee veritabilă este o idee adevărată. Dacă este bine construită, ea corespunde unei realități. Ai nimerit drept în țintă! Dar, în acest punct, noi mai avem de înțeles încă multe lucruri.

Asta pentru că încă nu am început să analizăm ce înseamnă că o idee este „bine construită”, „coerentă”. Nu știm nici în ce fel se „testează” ideile, cum le examinăm pentru a ști dacă sunt adevărate sau false. Pentru a ști, să aflăm de ce ne servim pentru a găsi sau pentru a transmite idei. Ce zici?

– *Ei bine... Ne servim de cărți, de reviste, de conversații. Și încă de telefon sau de computer.*

– Și, în toate aceste cazuri, care este punctul comun? Reflectează, răspunsul e chiar sub nasul tău...

– *Cuvintele?*

– Ba da! Desigur! Cuvintele, întotdeauna cuvintele. Avem acces la idei prin cuvinte și prin îmbinările lor. Iată de ce filosofii sunt întotdeauna foarte atenți la maniera în care se exprimă. Rolul **limbajului** este central și asta-i tocmai ceea ce am vrut să pun în lumină acum. Filosofii din trecut deja o știau, dar în epoca noastră această chestiune reprezintă punctul esențial al filosofiei.

Să plecăm încă o dată pentru puțin timp în trecut. Filosofia nu este alcătuită din gesturi sau acțiuni fizice, dar din cuvinte, fraze, cărți. Prin urmare, este o activitate legată de discursuri, de șiruri de cuvinte organizate.

Există și alte discipline legate de discursuri și de cuvinte. De exemplu, literatura și poezia. Dar și istoria și geografia. Trebuie să precizăm, de la bun început, ceea ce distinge filosofia printre aceste activități legate de limbaj. Care este stilul său, maniera sa proprie, modul său de a fi?

Pentru a porni la drum, ne putem gândi la ceea ce spunea Esop, un autor de fabule din Antichitate: „Limba este cel mai bun și cel mai rău dintre lucruri.”

– *De ce?*

– Ei bine, găsește tu răspunsul!

– *Pentru că limba poate face bine sau rău!*

– Da, continuă... Aprofundează această idee cu două fețe: binele și răul, și mai departe?

– *Adevărul și neadevărul?*

– Exact. Cuvintele pot să ghideze sau să deruteze, să informeze sau să înșele. Ele pot minți sau dezvălui adevărul. Limbajul e ca un instrument cu tăiș dublu.

Filosofia, care caută idei adevărate prin mijlocirea cuvintelor, se află într-o situație curioasă. O vezi?

– *Ea se servește de cuvinte, dar în același timp nu se încrede în ele?*

– Exact. Filosofia va lupta împotriva cuvintelor... cu ajutorul cuvintelor. Acestea sunt singurele ustensile pentru a progresa în căutarea ideilor adevărate și, totodată, sursa unei cantități imense de idei false.

– *Ce idei false vin de la cuvinte?*

– Tot fel de iluzii și de probleme pe care filosofii încearcă să le repereze și să le evite. Să luam câteva exemple. Ele îți vor părea, fără îndoială, puțin curioase, dar îți mai cer încă un pic de răbdare.

Ți-am spus-o deja: filosofii nu se interesează de cuvinte în maniera poeților sau a romancierilor. Ei nu se străduiesc să facă fraze care să fie frumoase sau emoționante, sau evocatoare. Ei își doresc fraze care să exprime cu exactitate ideile. Prima condiție este ca aceste fraze să fie conforme sistemului limbii, arhitecturii sale. E ceea ce numim, de asemenea, **sintaxă**. Fără această primă condiție, nu se poate spune nimic. Imaginează-ți, de exemplu, că îți spun: „verde și sau pentru că”.

– *Ce?*

– „Verde și sau pentru că.”

– *Nu are niciun sens!*

– Nu, efectiv, nu înseamnă nimic. Sunt patru cuvinte pe care le cunoști, dar maniera în care ele sunt asamblate aici nu formează niciun sens. Prima

condiție: pentru a avea o idee de examinat, trebuie să ai o frază construită corect.

Dar acest lucru nu este de ajuns. Într-adevăr, dacă îți spun „cercul este pătrat”, aceasta este o frază bine construită (subiect, predicat, atribut), dar ea este fără sens și chiar de negândit. Ea nu conține nicio idee. Poți să încerci mereu să te gândești la un cerc pătrat, dar nu vei reuși! Ori este un cerc și atunci e imposibil ca el să fie, în același timp, pătrat, ori este un pătrat veritabil și atunci el nu poate fi, în același timp, un cerc!

– *Spune-mi, încă mai vorbim despre filosofie sau ne jucăm de-a ghicitorile?*

– Puțină răbdare... Căci este important. În realitate, dacă noi căutăm adevărul în idei, trebuie să trecem prin fraze. Ca și toate celelalte, aceste fraze sunt alcătuite din cuvinte. Adevărul nu este o zeiță, nici măcar o regiune a lumii misterioasă și inaccesibilă. Este, pur și simplu, o proprietate a frazelor: unele sunt adevărate, altele – false. Trebuie să observăm, prin urmare, cum sunt alcătuite frazele și să vedem dacă au un sens sau nu.

Un prim efort posibil poate fi delimitarea tuturor frazelor de tipul „cerc pătrat”. Aceste fraze nu corespund niciunei idei. Ele sunt **contradicții** și putem să

renunțăm la ele, pentru că nu există niciun mijloc de a le gândi. În schimb, putem gândi atâtea și atâtea lucruri care nu conțin contradicții, chiar dacă aceste lucruri nu există în realitate. De pildă, eu vreau să gândesc un munte de aur sau chiar un cal cu aripi. Acestea sunt lucruri **posibile** de gândit. Ele sunt posibile „ca idee”, dacă vrei, cu toate că nu sunt reale. Nu mai este deloc cazul cercului pătrat. Este un alt caz, pe care l-am putea numi „părul țestoasei”.

– *Părul țestoasei?*

– Este o glumă mai veche a filosofilor budiști de altădată. Ei imaginează situația în care se caută răspunsul la întrebarea: „Părul țestoasei este tare sau moale?” În realitate, nu există niciun răspuns la această întrebare, nici adevărat, nici fals. Pur și simplu pentru că țestoasele nu au păr...

De această dată, lucrurile sunt încă diferite: eu pot să concep părul țestoasei (sau un munte de aur), dar această idee nu are corespondență în realitate.

Înainte de ști dacă o idee este adevărată sau falsă, există cel puțin trei lucruri de făcut: 1 – să vedem dacă fraza, exprimând această idee, nu este pășărească (de tipul „verde și sau pentru că”), adică una în care nu e nimic de gândit; 2 – să vedem dacă fraza nu conține

o contradicție (de tipul „cerc pătrat”), care face ideea imposibil de gândit; 3 – să vedem dacă fraza se sprijină pe ceva care există realmente și nu pe un lucru posibil (de tipul „părul țestoasei”), nu și real.

Vei observa: dacă reflectezi calm la aceasta, nu-i atât de complicat pe cât pare. De altfel, nu e grav dacă nu sesizezi toate consecințele a ceea ce am spus adineauri. Important este să înțelegi că activitatea filosofiei, aflată în căutarea ideilor adevărate, trece obligatoriu prin munca asupra cuvintelor, asupra limbajului și asupra logicii, adică asupra manierei în care cuvintele și ideile sunt organizate între ele. Grecii au observat aceasta încă din Antichitate. Știi de unde vine termenul „logică”?

– Nu, *deloc*.

– Direct din grecescul „*logikos*”, adjectiv format pe baza substantivului „*logos*”. „*Logos*” este un cuvânt foarte curios. Îți amintești de „*sophos*” (*sophe* din filosof) care înseamnă, concomitent, savant și înțelept. Ei bine, „*logos*” semnifică, în același timp, „cuvântul” (limbajul), „rațiunea” (capacitatea de a reflecta, de a construi demonstrații, deducții) și, în sfârșit, „calculul”! Când definim omul ca pe un animal „*logikos*”, în greacă asta înseamnă întotdeauna un animal

„vorbitor” și, în același timp, un animal „înzestrat cu rațiune”.

Este o lămurire importantă pentru ceea ce ne preocupă. A vorbi și a gândi sunt două activități legate profund. Legăturile reciproce dintre idei, raporturile lor, existența însăși a ideilor sunt într-o relație directă cu limbajul uman. A fi capabil să raționezi înseamnă, în cele din urmă, a fi capabil să mânuiești semnele unei limbi. De altminteri, tu vei remarca faptul că cuvintele denumesc ideile și nu lucrurile...

– *Eu nu sunt deloc de acord. Dacă zic „adineauri am pus niște flori în vază, iar acum șed pe canapea”, nu este vorba decât despre numele lucrurilor! Toate acestea sunt concrete: florile nu sunt idei! De altfel, nici vaza, nici canapeaua!*

– Prin urmare, nu aș avea dreptate. După părerea ta, cuvintele nu denumesc idei, ci obiecte adevărate sau persoane adevărate...

– *Da, chiar așa.*

– Îmi pare rău, dar este o iluzie. Iată un bun exemplu de gândire pe care o credem adevărată, dar care, de fapt, nu ține.

– *Cum așa? Este, totuși, adevărat! Eu vorbesc de flori și de canapea, nu de o idee!*

– Dacă spui cuvântul „floare” nu contează cărei persoane, la ce se va gândi această persoană?

– *La o floare, evident...*

– Se va gândi oare această persoană la această floare, la acelea care se află aici, acum, și pe care tu le-ai pus în vază adineauri?

– *Sigur că nu. Încă o întrebare ciudată!*

– Adaug o ultimă întrebare bizară: cuvântul „canapea” și canapeau noastră desemnează același lucru? Dacă spui cuvântul acesta cuiva, ești de acord că omul acela nu va avea în minte canapeaua pe care șezi tu.

– *Nu, desigur... Unde mă duci?*

– Te duc spre un rezultat care n-o să-ți placă prea tare... Cuvântul „floare” nu face să te gândești obligatoriu la aceste flori, care sunt în fața noastră. El face să te gândești la ce?

– *La orice floare...*

– Exact. Iar orice floare nu ar fi, întâmplător, ideea de floare?

– *Nu mai înțeleg nimic!*

– Să revenim la ceea ce spuneam mai înainte. Afirmam că cuvintele desemnează mereu ideile. Tu ai respins această afirmație, spunând că niște cuvinte ca „flori”, „vază”, „canapea” denumesc obiectele adevărate care se află aici. Iată de ce am insistat: cineva care aude cuvântul „floare”, se gândește oare la aceste flori de aici? Ești de acord că nu. Dar la ce se gândește el atunci? La floarea „în general”. Spunând doar „floare”, nu spune că este un trandafir, o margaretă, o crizantemă, un bujor sau orice altă floare. Dar mă tem că această floare „în general” este pur și simplu... ideea de floare! Și nimic altceva! Este ceea ce au în comun toate florile. Nu este nicio floare în particular, nici în realitate. Și toate numele comune sunt asemănătoare: ele trimit la idei, neapărat generale, nu la lucruri. Asta e valabil pentru toate numele comune și pentru toate limbile. Prin urmare, și pentru... canapea, de exemplu!

– *Și atunci pe ce stau eu?*

– Pe canapea, desigur...

– *Și aceasta este o idee?*

– Nu, este un lucru! Nicio persoană din lume nu s-a așezat pe o idee, cred că vei fi de acord.

– *Și atunci, când vorbesc de canapea, eu vorbesc de un lucru sau de o idee?*

– De ambele! Și tocmai de aici vin toate dificultățile noastre. Când vorbești despre canapea, vorbești despre ideea unui lucru (ideea în general despre acest tip de mobilă) și șezi pe unul dintre exemplarele acestui lucru. Am putea spune și că nu trebuie să confundăm canapeaua și „canapeaua”.

– *Aoleu... și unde ajungem?*

– La o clarificare, sper. Să numim „canapeaua”, între ghilimele, ideea generală a acestei piese de mobilier. Nimeni nu s-a așezat vreodată pe „canapea”, cu atât mai mult nimeni, niciodată, nu a cules sau mirosit „floarea”. Dar când spui „șed pe canapea”, te servești de această idee generală pentru a vorbi despre *această* canapea, canapeaua noastră, din *acest* salon. Este un

lucru concret, deloc o idee. De fapt, tu spui canapeau„a”, utilizând articolul ca pe un pronume demonstrativ. Tu șezi pe *această* canapea, pe canapeaua (care este aici, care este a noastră), nu pe „canapea” în general.

– *Încep să înțeleg, dar vag. E un truc foarte ciudat, filosofia... Și asta e valabil pentru toate cuvintele?*

– În tot cazul, pentru toate numele comune. Dacă auzi cuvântul „femeie”, îl înțelegi. El nu desemnează nicio persoană în particular. Și niciodată, niciodată nu vei întâlni pe stradă, nici în altă parte, „femeia” în general, și nici „omul” sau „numărul doi”...

– *Și totuși, o mulțime de lucruri sunt perechi, de tipul încălțăminte, șosete, mănuși, skiuri...*

– Dar nu vei întâlni niciodată, în dulapul tău sau pe pistele de ski, ideea de „doi”! „Doi” nu există decât în minte, iar cuvântul („deux” în franceză, „two” în engleză, „zwei” în germană, „dos” în spaniolă etc.) desemnează această idee. Precum constați, este o idee foarte simplă și foarte clară, ideea de „doi”. Tu o gândești fără nicio dificultate și tu nu o confunzi cu celelalte idei (unu sau trei, de exemplu). Este, prin urmare, foarte clar și precis, și totuși... este **abstract**!

– *Nu asta numesc eu abstract!*

– Știi foarte bine. Îmi închipui că tu numești „abstract”, ca aproape toată lumea, un discurs dificil de înțeles, în care nu vezi foarte clar despre ce este vorba. Un truc abstract e ceva vag și confuz, e un truc de la care te „doare capul”...

– *Ba da...*

– Ba nu! Nu este o definiție bună. Asta se definește altfel. Este *abstractă* o realitate pe care o putem doar gândi. „Doi”, numărul doi, este o realitate de acest tip. Tu nu poți atinge numărul doi, nici vedea, nici gusta... Este *concretă* realitatea pe care o poți vedea, atinge, manipula... pe scurt, o realitate materială. Tot ceea ce se gândește este abstract, tot ceea ce se percepe cu cele cinci simțuri este **concret**.

– *Aici am o problemă. Ai zis bine că dacă asta trece prin unul din cele cinci simțuri, este concret?*

– Da, în mare, putem spune așa.

– *Dar cuvintele, eu le aud! Sau le văd scrise! Și atunci, cum poți tu să spui că ele desemnează idei abstracte?*

– Bravo... Foarte bună întrebare. Uită-te, de exemplu, la panoul care semnalizează „sens interzis”. Știi, ca toată lumea, că este un cerc roșu cu o bară albă orizontală. Acest cerc este o tablă vopsită. Poți să-l privești în toate felurile și din toate unghiurile, dar nu vei găsi în tablă și vopsea ideea „circulație interzisă în acest sens pe această stradă”. Această idee este doar în minte, nu pe tablă. Am stabilit o legătură dintre un desen și o idee. Desenul, concret, evocă ideea, abstractă. Un **semn** are întotdeauna două fețe, una concretă și alta abstractă. Pe de o parte, este un lucru, pe de altă parte, este o idee.

Același lucru în cazul cuvintelor. Tu auzi sunete sau vezi litere. Aceste elemente fizice evocă ideile ce le-au fost asociate. Ceea ce auzi tu, sunetul „doi” (sau „tu”, sau „țvai”), nu este... ideea de doi! Pricepi?

– *Pricep! Aș prefera totuși să-mi explici ce importanță poate avea asta. Eu nu văd foarte bine la ce poate servi!*

– Înțeleg. Trebuie să-ți fi spus aproximativ asta: „Trebuia să fie vorba de fericire, de dreptate, de adevăr și iată că debarcă tăierea firului în patru la cuvinte și lucruri, la maniera de a face frazele și o mulțime de complicații despre care nu se știe prea bine de unde vin și încotro se duc.” Greșesc?

– *Nu, este adevărat, ceva de genul ăsta...*

– Și e normal. Trebuie, prin urmare, să punem la punct ceea ce am spus adineauri, pentru a vedea lucrurile mai clar. Ți amintești că am plecat de la această constatare: pentru a căuta un adevăr, trebuie să treci prin fraze.

– *Da, dar ce legătură are cu parcursul nostru?*

– Ei bine, parcursul acesta a arătat că filosofia trece prin cuvinte și prin anumite maniere de a le interoga. În cea mai mare parte a timpului, vorbim fără a pune întrebări, aproape fără a reflecta. Filosofii sunt atenți la ceea ce spun. Ei spun, gândindu-se la ceea ce spun, ceea ce toată lumea spune fără să se gândească.

Iată de ce filosofia este și o formă de reflecție asupra limbajului, asupra mecanismelor, posibilităților și limitelor acestuia din urmă. Căutarea adevărurilor, înlăturarea iluziilor se face cu ajutorul cuvintelor, prin cuvinte, în cuvinte. Din acest motiv, trebuie să cercetezi cum se construiesc frazele, cum intră ele în raport cu lucrurile. Din același motiv, trebuie să ne interogăm asupra manierei în care ideile sunt legate de cuvinte.

De acord, asta pare curios. Iată că am început să facem gramatică și logică! În loc să facem filosofie? Nu, pentru că observăm foarte repede că acestea sunt indispensabile. Pentru a face triajul între adevăratele idei și iluzii, avem nevoie de cuvinte și de fraze. Trebuie, prin urmare, să știm cum funcționează uneltele, ce putem să așteptăm de la ele și care sunt capcanele pe care trebuie să le evităm.

Atâtea căi ale libertății!

– Bine, sper că acum ai o viziune mai clară despre ceea ce desemnează termenul „filosofie”. Totuși, rămâne un ultim tur de orizont pentru a întregi acest ansamblu. Avem elementele definiției. Am întrevăzut importanța limbajului și câteva direcții din lunga istorie a filosofiei. Pentru a încheia, trebuie să observăm diversitatea domeniilor filosofice.

– *Ce numești tu domenii ale filosofiei?*

– Altădată, se vorbea de „părțile filosofiei”. Nu era cea mai bună soluție. Îți mărturisesc că nu știu ce cuvânt să folosesc. Niciun termen nu-mi convine perfect. Puțin contează, până la urmă. Esențialul este ideea. Și ea este ușor de înțeles.

Filosofia este o activitate unică, dar posedă mai multe maniere de a se dezvolta și, de asemenea, mai multe sectoare de reflecție.

– *De exemplu?*

– Să începem de la ceea ce este cel mai greu. **Metafizica** este partea filosofiei care încearcă să se interogheze asupra celor mai fundamentale probleme ale realității. De ce existăm? Ce numim „ființă”? De ce există ceva mai curând decât nimic? Iată genul de interogații de care se ocupă metafizica.

– *Și s-au găsit?*

– Găsit ce?

– *Ei bine, răspunsurile!*

– Desigur, dar niciunul nu este cert. Toate sunt niște construcții care provin dintr-un domeniu pe care îl putem verifica. O altă ramură a filosofiei este **logica**. Este studiul demonstrațiilor și al raționamentelor. Ea este importantă pentru că, în căutarea ideilor adevărate, riscăm mereu să ne lăsăm prinși în capcana erorilor de raționament.

– *De exemplu?*

– Îți spun: „Toți x sunt y .” Acum, te întreb ce poți deduce de aici cu certitudine, chiar dacă nu știi deloc cine sunt acești x sau y .

– *Că toți y sunt x ?*

– Ba bine că nu! „Toate blondele sunt femei” nu ne îngăduie să concluzionăm că „toate femeile sunt blonde”! Poți doar să deduci: „unele femei sunt blonde”. Dacă „toți x sunt y ”, atunci „unii y sunt x ” sau, dacă preferi un exemplu concret, dacă „toate blondele sunt femei”, atunci e sigur că „unele femei sunt blonde”. Iată tot ce putem deduce într-o manieră coerentă.

Eroarea pe care ai făcut-o este comisă adeseori. Or, ea poate să conducă la grave rătăcirii în procesul de raționare. Iată de ce este esențial să studiezi logica. Aceasta din urmă se consacră formei raționamentelor, independent de conținutul frazelor.

– *Cred că înțeleg, dar fii mai explicit...*

– Reiau exemplul precedent. Am văzut deja că, dacă „toți x sunt y ”, ceea ce pot să deduc este că „unii y sunt x ”. De acord?

– *Da, de acord...*

– Ei bine, voi putea umple această formă, ca pe un tipar, cu elemente foarte diferite. Adineauri, propuneam: „ x = blonde”, „ y = femei” și aceasta dădea „dacă toate blondele sunt femei, atunci unele femei sunt blonde”.

Dar în această formă de raționament, eu pot să torn elemente care nu corespund cu nimic. Să încercăm, de exemplu, cu: „ x = portavioane” și „ x = gumă de mestecat cu gust de căpșune”. Asta dă: „Dacă toate portavioanele sunt gume de mestecat cu gust de căpșune, atunci unele gume cu gust de căpșune sunt portavioane”. Ce se întâmplă în cazul acesta? Frazele sunt absurde, ele nu corespund niciunui obiect din realitate. Dar raționamentul este just. Este bine construit. Forma lui este bună, iar deducția este corectă.

Astfel, este posibil să ai un raționament corect alcătuit din elemente absurde sau false. Asta pentru că raționamentul este o formă independentă de ceea ce inserăm în el. Filosofii Antichității și ai Evului Mediu au reperat în mod admirabil lucrul acesta. Ei au studiat, triat și clasificat diferitele forme ale deducției. De vreo sută de ani, logica s-a dezvoltat, devenind din ce în ce mai elaborată, până în punctul în care a ajuns să fie considerată, azi, drept o ramură a matematicilor.

– *Ea s-a separat de filosofie?*

– În cele din urmă, da. Devenind din ce în ce mai tehnică, logica a sfârșit prin a forma o disciplină autonomă. Și nu este singurul exemplu. Există și alte domenii care aparțineau altădată filosofiei și care s-au emancipat în mod progresiv. De exemplu, psihologia.

– *Și ea a fost parte a filosofiei?*

– Absolut. **Psihologia** este, literalmente, studiul sufletului („*psyché*”, în greaca veche). Filosofii nu au încetat să reflecteze, de-a lungul istoriei, la maniera în care ne relaționăm senzațiile, la felul în care funcționează memoria noastră, asociațiile noastre de idei, emoțiile și sentimentele noastre. Ei au scris tone de cărți despre dorință, iubire, prietenie, milă, ură, angoasă, seninătate...

Apoi, psihologia s-a detașat și ea de filosofie, cel puțin un secol în urmă, devenind din ce în ce mai experimentală și științifică. Astăzi, după cum știi, fără îndoială, există în lume numeroase centre de cercetare în care savanții țin sub observație funcționarea creierului. Ei încearcă să descopere cum funcționează văzul sau cum sunt stocate amintirile noastre. Ei încearcă, de asemenea, să descopere ceea ce se întâmplă

în creierul nostru atunci când ascultăm muzică sau când ne este frică, de exemplu...

Toate aceste explorări sunt realizate cu ajutorul unor tehnici pe care filosofii din generațiile precedente nu le cunoșteau și nici nu puteau să le imagineze. Dar, și asta e ceea ce vreau să subliniez, cu ajutorul acestor mașini noi, cercetătorii se ocupă azi de aceleași probleme de care se ocupau ieri filosofii. Raporturile dintre corp și spirit sunt acum în centrul interogațiilor lor.

Cum se formează conștiința noastră? Cum voința comandă mușchii? Sau: de ce râdem? De ce plângem? Iată câteva dintre problemele pe care le-au explorat filosofii și care continuă să fie în centrul preocupărilor științifice. De altfel, se întâmplă frecvent ca cercetătorii care lucrează în aceste domenii să revină la teoriile filosofilor. Ei le discută, le dau sau nu dreptate.

– Dacă înțeleg bine, de aceleași probleme se ocupau, odinioară, filosofii, iar astăzi – savanții!

– Și da și nu. Da, deoarece cam așa stau, în mare, lucrurile în psihologie și în logică. Nu, deoarece filosofii nu sunt o specie dispărută! Ar fi o greșeală să-ți închipui că ei existau în timpurile străvechi și că au fost înlocuiți în prezent de oamenii de știință. De altfel, există un domeniu important al filosofiei care

continuă să se dezvolte, începând din Antichitate și până în zilele noastre, și de care se ocupă o bună parte din filosofii contemporani. E ceea ce numim „filosofia **morală și politică**”.

– *De ce pui laolaltă „morală și politică”? Sunt lucruri diferite!*

– Ce diferență faci tu?

– *Morala este un lucru personal, ea depinde de fiecare. Politica se referă la mai multă lume. E ceva mai colectiv...*

– Găsesc afirmațiile tale foarte discutabile. În realitate, când stabilim ce este „bine” și „rău”, asta trebuie să se aplice mai multor persoane și chiar, cel mai ades, tuturor! Îmi pare dificil să susții că fiecare își inventează morala...

Din contra, există un punct comun între morală și politică, și anume raportul dintre mai multe persoane. Faptele drepte sau nedrepte, comportamentele eroice sau criminale, virtuțile sau viciile, toate acestea implică relațiile dintre oameni. Este greu să faci binele sau răul, dacă ești incapabil, aidoma lui Robinson pe insula sa pustie, să întâlnești baremi o ființă umană!

Putem să fim buni sau răi față de semenii noștri numai pentru că suntem mulți și trăim unii cu alții.

Noi facem întotdeauna bine sau rău cuiva anume și e mereu cineva care ni le face nouă. Pe scurt, toate problemele de morală sunt legate de faptul că suntem într-o relație cu semenii noștri. În orice feluri de relații, evident. De iubire, de rudenie, de prietenie, de muncă, de concurență, de întrajutorare, de solidaritate, de competiție, de camaraderie etc. Aceste relații sunt diferite. Dar ele implică o întreagă comunitate umană și niște reguli de viață, adică o morală. Politica e din aceeași categorie. Știi de unde vine cuvântul acesta?

– *Iarăși din greacă?*

– Iarăși din greacă! „*Politeia*” înseamnă constituție, modul în care este organizată puterea într-un „*polis*”, adică într-o cetate, într-un stat. Și aici este vorba, mai întâi, de relațiile dintre oameni, dar considerate dintr-un unghi particular. E vorba să știm cum se vor lua deciziile referitoare la treburile comune. Cine decide? Unul singur? Câțiva? Desemnați cum și de către cine? Pentru totdeauna? Pentru un timp limitat? Iată genul de discuții pe care îl generează reflecția asupra politicii. Iar filosofii nu au încetat niciodată să reflecteze asupra politicului.

– *Filosofii fac politică?*

– Da, și continuă să o facă. Ei nu fac politică asemeni unui militant sau unui om de stat. Dar ei continuă să se interogheze asupra celui mai bun regim politic, asupra naturii puterii, asupra raportului dintre indivizi și stat. Evident, există școli și analize care se opun, iar problemele evoluează, de asemenea, odată cu epocile. Începând de la Revoluția franceză, care fusese puternic influențată de ideile filosofilor, atestăm preocupări pentru drepturile omului, pentru apărarea libertăților cetățenilor.

În epoca Revoluției franceze, s-a produs și o schimbare importantă în maniera de a defini morala. Kant, un filosof german de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a fost acela care s-a interogat asupra acestei probleme. Cum să știu ce trebuie să fac? Am vreun mijloc de a-mi cunoaște datoria într-un mod sigur și cert? Iată punctele sale de plecare.

– *Dar aceasta depinde de oameni! Este diferit pentru fiecare!*

– Ascultă, mai degrabă, istoria dată de Kant ca exemplu. El spune că un copil de zece ani poate să o înțeleagă... Un om primește de la prințul său poruncă

să depună o mărturie falsă împotriva unui inocent. El nu-l cunoaște pe acesta și nu are nicio legătură particulară cu dânsul, dar, dacă depune mărturie, inocentul va fi condamnat. Dacă omul dă ascultare prințului, el va fi protejat și răsplătit. Dacă refuză, va avea foarte mari neplăceri. Care este datoria sa?

– *Datoria sa este să nu depună mărturie.*

– Perfect, dar de ce?

– *Pentru că nu poți ucide pe cineva care nu a făcut nimic!*

– Da. Mai exact: nu *trebuie* să ucizi pe cineva care nu a făcut nimic, întrucât fizic asta e posibil... Kant adaugă că însuși faptul de a depune mărturii false este interzis din punct de vedere moral, pentru că aceasta falsifică întreaga mărturie. Pricepi ideea: dacă poți minți când depui mărturie, atunci nicio mărturie nu mai este credibilă.

Ai remarcat ceva?

– *Nu, ce?*

– Ai răspuns spontan că așa nu se face, că nu trebuie să accepți să depui această mărturie falsă.

– *Desigur. Ei și ce?*

– Crezi că și amicii tăi ar spune același lucru?

– *Ba da, bineînțeles!*

– Ei bine, vezi că nu poți spune că „asta depinde de oameni”! Nu este diferit pentru fiecare... În realitate, ceea ce demonstrează Kant e că toată lumea știe sau poate ști cu ușurință care este **datoria** ei. Și această datorie este aceeași pentru toți, în situații asemănătoare.

Ceea ce depinde de oameni nu este datoria. Ci faptul de a și-o face sau nu. Știu ce am de făcut, dar pot alege să fac altceva... În cazul acestui om, Kant imaginează, de altfel, un scenariu din ce în ce mai dramatic: prințul îl întemnițează, soția și copiii săi vin în celula lui pentru a-l ruga să se supună. Dacă el continuă să vrea să-l salveze pe acel inocent pe care nu-l cunoaște, el va fi cauza propriei pierzării, dar și a ruinării familiei sale și a nenorocirii copiilor săi.

Ne putem închipui că el sfârșește prin a se îndoii. El va putea, probabil, să prefere să-și salveze pielea sau fericirea alor săi decât să procedeze în chip moral.

Fiecare dintre noi este mereu liber să nu se poarte moral, să nu-și facă datoria. Dar nu din ignoranță sau pentru că datoria ar fi variabilă.

– *Vrei să spui că morală este fixă și că oamenii sunt cei care iau poziții diferite?*

– Da, am putea spune ceva de genul ăsta. Datoria este aceeași pentru toți, iar deciziile de a și-o îndeplini sau nu sunt diferite.

Rămâne de subliniat un element important. În morală, ca și în reflecția politică, există un punct comun, legat de reflecția filosofică. Este ideea de **universal**. Am văzut, acum câteva clipe, că datoria este aceeași pentru toți. Asta înseamnă că ea nu este diferită pentru un bărbat sau pentru o femeie, pentru un „alb”, un „negru”, un „galben”, sau pentru un bogat și pentru un sărac. Și când se vorbește, de exemplu, despre drepturile omului, îți amintești că este vorba despre Declarația *universală* a drepturilor omului. Ea nu este valabilă doar în nord sau doar în zilele impare, ci oricând și oriunde. Asta înseamnă universal: valabil pentru toată lumea, oricând și oriunde.

Mai vezi și alte lucruri care sunt considerate universale?

– *Matematicile?*

– Da, foarte bine. Mai putem adăuga și legile logicii, ca acelea pe care le-am remarcat adineauri. Și chiar, pe un alt plan, ideile metafizicii: dacă aflăm de ce există lumea, aceasta ar trebui să fie valabil pretutindeni. Îți dai seama de un lucru? Suntem pe cale de a reveni în punctul nostru de plecare.

– *Ce vrei să spui?*

– Ei bine, dacă există un lucru care este universal, aceasta-i ideea de adevăr! O idee adevărată nu este limitată la o țară sau la o perioadă istorică. Dacă ea este „cu adevărat adevărată”, dacă pot spune așa, adevărată ca „doi ori doi fac patru”, atunci este universală, adică valabilă pentru toți, în orice timp și în orice loc.

Altfel spus, filosofia nu este doar căutarea ideilor adevărate. Trebuie să adăugăm că aceste idei adevărate sunt universale și că le găsim servindu-ne de rațiune în tot felul de domenii și în tot felul de chestiuni.

Te văd îngrijorată de-a binelea. Ce se întâmplă?

– *Am o problemă. Dacă lucrurile stau așa cum spui, de ce filosofii nu cad cu toții de acord între ei? Ei se slujesc de aceeași rațiune. Ei au aceeași logică. Ei caută, toți, adevărul. Ei sunt de acord că acesta trebuie să fie universal. Oricum ar fi însă, ei sunt cu toții dispuși să afirme lucruri diferite. De ce?*

– Este o foarte mare problemă și, de asemenea, o foarte veche problemă. Deja în Antichitate – vezi că revenim mereu la dânsa – oamenii râdeau de neînțelegerile filosofilor. De această problemă se serveau deja pentru a spune că filosofia nu ajunge la nimic. Se creează impresia unui târg în care fiecare are standul său și spune: „Aici, la mine, se află adevărul!” Putem să considerăm asta drept suspect sau ridicol, sau descurajant.

În realitate, suntem în domenii unde, în cea mai mare parte a timpului, nimeni nu este în măsură să atingă acest adevăr universal, care ar culmina prin a-i pune pe toți de acord. Dar asta nu-i împiedică pe filosofi să caute, să continue mereu să caute.

Mi se pare că pentru a face filosofie, în cele din urmă, trebuie să fii ambițios și, totodată, modest. Foarte ambițios, pentru că nu încetezi să vrei să înțelegi totul, să rezolvi totul, să analizezi totul. Și-apoi, foarte modest, pentru că nu trebuie să uiți niciodată că acest scop nu este totalmente accesibil, că mijloacele noastre sunt limitate și că efortul e fără capăt.

La grecii antichi era o opoziție care ne-ar putea servi aici: Unul și multiplul.

– *Ce-i asta?*

– O manieră de a exprima, în două cuvinte, multe situații diverse. De partea lui Unu: unitatea, unificarea, faptul de avea o soluție, *un* răspuns, *un* adevăr. De partea multiplului, precum o indică și numele: diversitatea, dispersarea, multiplicarea căutărilor, soluțiilor, răspunsurilor.

Fiecare dintre aceste două extreme este inaccesibilă. Nu va fi nicicând o *singură* filosofie. Dar, cu atât mai mult, nu va fi nicicând o *infinitate* de gândiri fără legătură între ele. Nu există pe pământ miliarde și miliarde de sisteme de gândire fără nicio asemănare și incapabile de a se înțelege.

Totul se joacă în forma tensiunii permanente dintre diversitate și unitate. De partea diversității sunt mereu ideile noi și diferite, felurile de a vedea particulare, conflictele. Iar de partea unității sunt mereu eforturile de a lega aceste elemente între ele, pentru a le compara și, dacă e posibil, a le apropia.

Iată de ce există filosofi diferiți, multiple școli de gândire, numeroase domenii de reflecție, dar numai o activitate pe care o numim filosofie.

– *Există atâtea lucruri... Nu voi reuși niciodată să le descopăr pe toate!*

– Asta nu are nicio importanță. Nimeni nu poate citi toate cărțile, nici asculta toate melodiile... Important este să ajungi să-ți găsești propriul drum printre idei. Cel mai bine ar fi să ajungi să-ți faci amici și inamici printre filosofi.

– *Ce vrei să spui?*

– Amici vor fi filosofii care dezvoltă gândurile pe care deja le ai. Ei te vor ajuta să descoperi forța și bogăția unora dintre gândurile tale. Ei îți vor da argumente, îți vor permite să aprofundezi și să întărești ceea ce deja ai presimțit.

– *Și inamicii?*

– Aceștia sunt filosofii despre care îți spui, citindu-i: „Dar cum poți să gândești așa ceva? Este fără sens, imposibil! Monstruos! Nici măcar nu-mi închipuiam că așa ceva există.” Acești inamici sunt indispensabili. Ei sunt chiar foarte prețioși. Grație lor, poți descoperi perspective noi, idei pe care nu le-ai fi avut niciodată prin tine însuși.

În tot cazul, esențialul este să nu te plictisești, să-i citești pe oamenii pe care îi iubești sau îi detești și să

scoți țipete de bucurie sau de mânie. Cred că asta ajută la declanșarea gândurilor.

– Da, dar se întâmplă să te plictisești, mai ales dacă nu înțelegi nimic!

– Dacă, într-adevăr, te plictisești din cale-afară, trebuie să te oprești. Este foarte simplu. Dar să spui că nu înțelegi nimic, asta n-o cred. Nu este adevărat. Într-o carte, există întotdeauna un capitol pe care îl înțelegi aproximativ. Într-un capitol, există întotdeauna o pagină. Într-o pagină foarte obscură, există întotdeauna o frază pe care o înțelegi perfect.

– Și atunci?

– Ei bine, trebuie să ne agățăm de această frază, să ne ținem scai de ceea ce înțelegem. Pornind de aici, avansăm, pas cu pas, în ceea ce este mai puțin clar sau cu totul obscur. Cu puțină răbdare și cu metodă, peisajul va deveni, încetul cu încetul, diferit. Filosofia permite, în cele din urmă, tot felul de aventuri, de periple, de traiectorii. Este, de asemenea, o activitate care, în felul său, te face să călătorești. Acum este rândul tău să-ți trasezi calea!

Cuprins

Rațiunea acestei cărți	7
În căutarea ideilor adevărate	11
A fi înțelept sau a fi savant	37
Urmând calea cuvintelor	57
Atâtea căi ale libertății!	75